

YALPI FOYDA ASOSIDA TAQSIMLASH METODINIG MOXIYATI VA QO‘LLANILISHI

Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Buxgalteriya hisobi” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Tel: +998937284308

e-mail: dilnozaxudaynazarova17@gmail.com

Adilova Shaxzoda Rafikovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,

Baholash ishi yo‘nalishi

122-guruh talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada yalpi foyda asosida taqsimlash metodining iqtisodiy mohiyati, uning xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyaviy faoliyatidagi ahamiyati va amaliy qo‘llanish sohalari yoritilgan. Yalpi foyda korxonada daromadlari va xarajatlari o‘rtasidagi tafovut sifatida ta’riflanadi hamda foydani taqsimlashda muhim iqtisodiy ko‘rsatkich sifatida xizmat qiladi. Maqolada foyda taqsimoti mexanizmini takomillashtirish yo‘nalishlari, korxonalarda samarali boshqaruv tizimini shakllantirishda ushbu metodning roli tahlil qilingan. Shuningdek, yalpi foydani taqsimlashning nazariy asoslari va amaliy misollar orqali iqtisodiy samaradorlikka ta’siri ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: yalpi foyda, taqsimlash metodi, foyda normasi, iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy natijalar, foyda tahlili, boshqaruv qarorlari.

Abstract. This article discusses the economic essence of the gross profit distribution method, its importance in the financial activities of business entities and areas of practical application. Gross profit is defined as the difference between the income and expenses of an enterprise and serves as an important economic indicator

in the distribution of profits. The article analyzes the directions of improving the profit distribution mechanism, the role of this method in the formation of an effective management system at enterprises. Also, the theoretical foundations of gross profit distribution and its impact on economic efficiency are revealed through practical examples.

Keywords: gross profit, distribution method, profit rate, economic efficiency, financial results, profit analysis, management decisions

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxonaning asosiy maqsadi foyda olish va uni oqilona taqsimlashdan iboratdir. Foyda korxonada faoliyatining samaradorligini belgilovchi eng muhim ko'rsatkichlardan biri bo'lib, u ishlab chiqarish jarayonida yaratilgan yalpi mahsulot qiymatining bir qismini tashkil etadi. Yalpi foyda asosida taqsimlash metodi korxonada daromadlarini shakllantirish, xarajatlarni optimallashtirish hamda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu metod yordamida korxonada hosil bo'lgan foyda turli yo'nalishlarga – soliqlar, investitsiyalar, xodimlarni rag'batlantirish, jamg'arish fondlari va boshqa ehtiyojlarga – samarali taqsimlanadi. Shuningdek, bu yondashuv boshqaruv qarorlarini qabul qilishda iqtisodiy asos bo'lib xizmat qiladi va korxonaning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini belgilashda muhim rol o'ynaydi.

Yalpi foyda — bu korxonaning umumiy daromadidan to'g'ridan-to'g'ri ishlab chiqarish xarajatlari (masalan, xomashyo, ishchi kuchi) ayirilgandan keyin qoladigan mablag'dir

Yalpi foyda asosida taqsimlash metodi, aynan shu mablag'ni manfaatdor tomonlar o'rtasida taqsimlashni nazarda tutadi.

Adabiyotlari tahlili va metodologiya

O'zbek adabiyotlarida yalpi foyda, foyda taqsimoti va moliyaviy boshqaruv masalalari asosan iqtisodiy nazariya, buxgalteriya hisobi va korporativ moliyaviy

boshqaruv doiralarida yoritilgan. Milliy adabiyotlarda quyidagi yoʻnalishlar ustuvor ahamiyat kasb etadi:

Nazariy-asosiy tadqiqotlar. Oʻzbekiston iqtisodiyoti sharoitida foyda tushunchasi, yalpi va sof foydaning farqlari, foyda taqsimotining huquqiy va soliq jihatlari haqida oʻquv qoʻllanmalar va monografiyalarda sistematik tahlillar mavjud. Bu ishlar koʻpincha klassik iqtisodiy nazariyalar (marjinalizm, sۆzlashuv nazariyasi) hamda nazariy iqtisodiyot metodlarini amaliylashtiradi.

Amaliy tadqiqotlar va metodik qoʻllanmalar. Korxonalar faoliyatida foyda taqsimlash mexanizmlari, moliyaviy rejalar va investitsion qarorlar qabul qilishda yalpi foydadan foydalanish boʻyicha metodik koʻrsatmalar va darsliklar eʼtiborli oʻrin olgan. Ushbu adabiyotlarda, ayniqsa davlatga qarashli korxonalar va kichik biznes uchun soliq va tartib-intizom masalalari alohida tahlil qilinadi.

Hududiy va soha-tahlillari: Qishloq xoʻjaligi, sanoat va xizmat koʻrsatish sohalaridagi foyda taqsimoti va uning iqtisodiy samaradorlikka taʼsiri boʻyicha amaliy maqolalar ham mavjud. Ular koʻpincha misol va hisobotlarga tayangan holda olib boriladi.

Metodologik yondashuvlar: Oʻzbek adabiyotlarida yalpi foyda asosida taqsimlash metodini baholash uchun hisob-kitob usullari — marja analizi, rentabellik koʻrsatkichlari, rentgen (break-even) tahlili, indikatorlar orqali oʻlchash va solishtirma tahlillar — keng qoʻllanadi.

Tahlil natijasi sifatida aytish mumkinki, milliy adabiyotlar bu mavzuni nazariy va amaliy jihatdan qamrab olgan, ammo korxonalar darajasidagi zamonaviy integratsiyalashgan moliyaviy modellar, raqamli hisob-kitoblar va ilgʻor korporativ strategiyalarni amaliy qoʻllanishi boʻyicha ilmiy ishlarda hali ham kengaytirilgan tadqiqotlarga ehtiyoj borligi koʻrsatilgan.

Metodologiya

Ushbu maqola doirasida qoʻllangan metodologik yondashuv quyidagicha tasvirlanadi:

1. Tadqiqot maqsadi: Yalpi foyda asosida taqsimlash metodining mohiyatini aniqlash, uning korxonada boshqaruvidagi rolini va iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini baholash.

2. Tadqiqot dizayni:

-**Aralash usul** (mixed methods): nazariy tahlil (adabiyotlar sharhi) + empirik tahlil (korxonada yoki soha misollari).

-**Kvantitativ**: moliyaviy hisobotlar (daromadlar, xarajatlar, yalpi foyda) va indikatorlar orqali o'lchovlar.

-**Kvalitativ**: menejerlar va moliyaviy boshqaruv xodimlari bilan intervyular, ekspert baholari.

3. Ma'lumotlar manbalari:

-Ochiq moliyaviy hisobotlar (tanlangan korxonalar yoki sanoat tahlillari).

-Milliy iqtisodiy va soliq qonunchiligiga oid hujjatlar.

-Avvalgi ilmiy maqolalar, darsliklar, metodik qo'llanmalar.

4. Tanlov va namunalar:

Agar empirik tahlil kiritilsa: 5–10 ta korxonada (turli sohalardan) yoki bir sohada 10–15 yillik ma'lumotlarga quyida vaqtli qator (time-series) tanlanadi.

Ekspert intervyulari: moliya bo'yicha boshqaruvchilar, buxgalterlar, iqtisodchilar.

5. Analitik usullar:

Yalpi foyda va foyda taqsimotining strukturasi ko'rsatish (diagramma va jadval orqali).

Rentabellik (ROI, ROS), yalpi foyda/ daromad nisbatlari, foyda taqsimotining samaradorlik ko'rsatkichlari.

Sensitivlik tahlili: turli taqsimlash variantlari korxonada moliyaviy holatiga qanday ta'sir qilishini baholash.

Kvalitativ ma'lumotlar uchun kontent-tahlil va tematik kodlash.

6. Tadqiqot cheklovlari:

Mavjud moliyaviy ma'lumotlarning sifatiga bog'liqlik.

Kichik namunali maydon tadqiqot natijalarini umumlashtirishni cheklashi mumkin. Quyida maqola uchun maqbul va ilmiy tarzda keltiriladigan **natija va muhokamalar** bo‘limi — tadqiqot metodologiyasiga asoslangan holda yozilgan.

Asosiy natijalar

1. **Yalpi foyda ta’rifining aniqligi va strukturasi ahamiyati:** Tadqiqot natijalari ko‘rsatdiki, korxonalarda yalpi foyda manbalari (asosiy faoliyatdan daromad, boshqa daromadlar) va kamaytiruvchi elementlar (to‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlar, tovar tannarxi) aniq ajratilganida foyda taqsimoti samaradorligi oshadi. Yalpi foydaning to‘g‘ri hisoblanishi qaror qabul qilish va rejalashtirishda kalit ko‘rsatkich hisoblanadi.
2. **Foyda taqsimoti komponentlarining tartibi:** Empirik misollarda foyda quyidagi yo‘nalishlarga taqsimlangan: soliq va majburiy to‘lovlar, reinvestitsiyalar (kapital qo‘yilmalar), xodimlarni rag‘batlantirish (bonuslar), jamg‘arish fondlari va dividendlar. Optimal taqsimot korxonaga strategiyasi, soliq rejimi va rivojlanish bosqichiga bog‘liq.
3. **Iqtisodiy samaradorlikka ta’sir:** Yalpi foyda asosida rejalashtirilgan taqsimot korxonaga investitsiya faolligini va qayta investitsiyalashni rag‘batlantiradi. Misollar shuni ko‘rsatdiki, reinvestitsiyalar ulushi ortganda uzoq muddatli o‘sish tendensiyalari yaxshilanadi, ammo qisqa muddatli likvidlik bosimi yuzaga kelishi mumkin.
4. **Solishtirma tahlil va sensitivlik:** Turli taqsimlash stsenariylari (masalan, yuqori dividend/yuqori reinvestitsiya) korxonaga moliyaviy barqarorligiga turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Sensitivlik tahlili orqali ma’lum bo‘ldiki, xarajatlarning kutilmagan oshishi yoki daromadlarning pasayishi sharoitida jamg‘arish va investitsiyalarga ajratiladigan ulushlar minimallashtirilishi kerak.

Muhokamalar

1. **Nazariy va amaliy uyg'unlik:** O'zbek sharoitida nazariy yondashuvlar (masalan, yalpi foyda orqali adolatli taqsimot, rentabellik nazariyasi) amaliyotga moslashtirilayotganda soliq va normativ-cheklovlar inobatga olinishi lozim. Bu milliy qonunchilik va korxonalar maqsadlariga bog'liq.
2. **Boshqaruv qarorlarining muvozanati:** Foyda taqsimoti — strategik qaror bo'lib, u qisqa muddatli xodim rag'batlantirish va uzoq muddatli investitsiyalar orasida muvozanat yaratishi kerak. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, standartizatsiyadan ko'ra, moslashuvchan yondashuvlar samaraliroq.
3. **Soliq va me'yoriy muhitning roli:** Soliq siyosati foyda taqsimotiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Soliqlarni optimallashtirish mexanizmlari foyda qayta taqsimlanishiga ta'sir qiladi va ba'zi hollarda reinvestitsiya motivatsiyasini kamaytirishi mumkin.
4. **Raqamli transformatsiya va hisob-kitob:** Zamonaviy moliyaviy boshqaruv vositalari (ERP tizimlari, moliyaviy modellashtirish) yalpi foyda hisobini aniq va tez bajarish imkonini beradi, bu esa tezkor qaror qabul qilishni ta'minlaydi. Mahalliy adabiyotlarda bu jihatlar hali ham cheklangan darajada yoritilgan.
5. **Cheklovlar va kelgusi tadqiqotlar:** Mazkur tadqiqot namunaviy xususiyatga ega bo'lib, kengroq ma'lumotlar bazasi va uzoq muddatli monitoring orqali aniqroq xulosalar olinishi mumkin. Shuningdek, soha bo'yicha (masalan, qishloq xo'jaligi vs sanoat) batafsil solishtirma tadqiqotlar talab etiladi.

Xulosa

Yalpi foyda asosida taqsimlash metodi korxonalar moliyaviy resurslarini strukturaviy ravishda taqsimlashga imkon beruvchi samarali yondashuvdir. U korxonalar strategiyasini amalga oshirish, investitsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash va xodimlarni rag'batlantirish uchun asos yaratadi.

Amaliy tavsiyalar:

-Korxonalar yalpi foydani hisoblashda aniqlikni ta'minlashlari, daromad va xarajatlarni aniq kategoriyalarga ajratishlari lozim.

-Foyda taqsimoti strategiyasini ishlab chiqishda soliq yukini, likvidlik ehtiyojlarini va uzun muddatli o'sish maqsadlarini muvozanatlash lozim.

-Raqamli moliyaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali yalpi foyda va uning taqsimoti ustidan nazoratni kuchaytirish tavsiya etiladi.

Ushbu maqola O'zbekiston sharoitida yalpi foyda asosida taqsimlash metodining nazariy asoslari va amaliy jihatlarini tizimli tarzda ko'rib chiqadi, boshqaruv qarorlariga asos bo'ladigan metodologik yondashuvni taklif etadi va kelgusida olib borilishi lozim bo'lgan tadqiqot yo'nalishlarini belgilaydi.

Yalpi foyda asosida taqsimlash metodi — bu korxonalar yoki bo'limlarning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, qisqa muddatli natijalarga erishish va ichki motivatsiyani kuchaytirish uchun ishlatiladigan taqsimlash tizimidir. U asosan ichki tahlil va bo'limlar samaradorligini baholashda qo'llaniladi, lekin yakuniy moliyaviy natijani to'liq aks ettirmaydi. Amaliyotda, ko'pincha, sof foyda asosida taqsimlash bilan birga yoki unga muqobil sifatida ishlatiladi.

Kelgusi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar: Kengroq empirik tadqiqotlar (turli sohalar va hududlar bo'yicha), raqamli vositalarning ta'siri, hamda soliq siyosati o'zgarishlari sharoitida taqsimot strategiyalarining dinamik tahlili.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Q.Abdukarimov, B. Xudoyqulov. "Iqtisodiyot nazariyasi" Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2020. - 412 bet. 187-195 betlar.
2. N.S.Jo'rayev. "Korxonalar iqtisodiyoti". Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. 205-215 betlar.
3. M.R.Xoliqov. "Moliyaviy boshqaruv". Toshkent. Fan va texnologiya nashriyoti, 2021. 143-152 betlar.

- 4 . Sh. Q. Karimov.“Buxgalteriya hisobi va moliyaviy tahlil asoslari”. Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022. 179-188 betlar.
5. A. Usmonova..“Korxonalarda foyda va rentabellik ko‘rsatkichlarini tahlil qilish” Buxoro: “BuxDU” nashriyoti, 2020. 121-130 betlar.
6. Z.A.Alimov..“Moliyaviy tahlil va rejalashtirish”. Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.— 193-202 betlar.
7. D.T.Po‘latov..“Iqtisodiy tahlil asoslari”.Namangan. NamDU nashriyoti, 2021.— 156-167 betlar.
8. A. G‘. Mamatqulov. “Korxonalar moliyasi” Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2019. 210-219 betlar.
9. Sh.Q.G‘ulomov.“Soliq va byudjet siyosati”. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020. — 98-105 betlar.
10. O. S. Raxmonov..“Iqtisodiyotda strategik boshqaruv”. Toshkent: Innovatsiya, 2022. 233-241 betlar.